

*бакалавр,
кафедра романської філології
Київського національного університету
імені Тараса Шевченка*

Д. Чистяк

*кандидат філологічних наук,
асистент кафедри романської філології
Київського національного університету
імені Тараса Шевченка*

ХУДОЖНЯ КОНЦЕПТУАЛІЗАЦІЯ АРХЕТИПУ ВОДИ У ЛІРИЦІ А. МОКЕЛЯ

Актуальність дослідження авторської картини світу у текстах знакових європейських письменників полягає у включенні процесів концептуалізації у широкі культурні семіотичні контексти, що генерують структурно-семантичне ядро художнього тексту. Таке спостереження ще більшою мірою стосується теоретичної концептуалізації засад побудови картини світу певного культурного ареалу, а також певного літературного напрямку (у цьому разі – бельгійського символізму).

Постать Альбера Мокеля має важливе значення у контексті бельгійського символізму, адже він був не лише поетом, а й теоретиком мистецтва. Збірка “Clartés” (1901 р.) свідчить про синтетичне осмислення основних теоретичних положень естетичної платформи автора. Принципове новаторство цього поета й філолога полягає у продукуванні стрункої естетичної платформи, позначеної впливами філософії німецького романтизму (Й. Фіхте, Ф. фон Шеллінг, А. Шопенгауер), а також індуїстської традиції, що містить суттєві відмінності від французької символістської школи (С. Малларме, Ж. Мореас, Р. Гіль) щодо концептуалізації символічних засад знакоутворення та образотворення. З іншого боку, саме творчість письменників-символістів видається перспективною у царині концептуального аналізу, адже символісти апелюють до когнітивних процесів у людському мисленні. Про це свідчить, зокрема, використання таких понять, як «символ», «сугестія». Останніми десятиліттями відбувається повернення сучасної науки до проблем пізнавальної діяльності людини, певний антропоцентризм у річищі когнітивної лінгвістики (С. Жаботинська, О. Кагановська, В. Ніконова, Л. Белехова, А. Бабушкін, А. Вежбицька, О. Кубрякова, О. Воробйова, І. Тарасова, Д. Ліхачов, С. Степанов, В. Віноградов та інші).

Мова як механізм пізнання надає доступ до розумових процесів, адже саме в її системі знаків фіксуються смисли: конденсована інформація, яка характеризується «багатосмисловою напруженістю» [1, с. 22] і постає у вигляді концептів. Справжнім джерелом закодованих смислів стає художній текст, де варто говорити не лише про концепти, а й про «художні концепти» (згідно з термінологією С. Аскольдова [2, с. 267]) у зв'язку зі зростанням текстової естетичної та образної функцій. В. Ніконова зазначає, що художній концепт «репрезентований у художньому тексті не будь-якими лексемами, а тільки такими емоційно-експресивними та оцінно-асоціативними номінативними одиницями, які у художньому мовленні об'єктивізують художній образ» [3, с. 184]. Таким чином, стає очевидним, що основним структурним елементом художнього концепту є образ [4; 5; 6].

Свій аналіз на образності зосереджує Л. Белехова [7], Н. Слухай [8], деякі ідеї можна знайти і у працях В. Піщальнікової [6], які вбачають у художньому образі джерело концептуальних смислів. Також деякі думки з цього питання можна знайти у працях О. Потебні, який наголошував на «поетизації» мови в художньому тексті, де кожен рівень набуває ознак поетичного факту (в мові метафор, метонімії, оксиморонів тощо). Фігури і тропи зазвичай розглядають у сфері стилістики тексту, але їх також можна піддати концептуальному аналізу, як це зробили американські дослідники у царині когнітивної лінгвістики М. Джонсон та Дж. Лакофф [9], які вивели низку концептуальних метафоричних схем як засобів образного відображення дійсності у художньому тексті. Л. Белехова виокремлює декілька типів словесних поетичних образів: «кенотипні», «ідіотипні» та «архетипні» [7]. Дослідниця розглядає архетипи на передконцептуальному рівні тексту [7, с. 148], адже в них закладається думка не авторська, а загальнолюдська, вкорінена глибоко у свідомості людини, як це виявив ще К. Юнг.

Із розвитком сучасної науки висувуються різноманітні теорії архетипів, серед яких є й ті, що торкаються власне образів першостихій (І. Зварич, М. Еліаде, А. Слухай) як незмінних одиниць образної системи, вкорінених у психіці людини. Таким чином, хоча мова й еволюціонує разом із суспільством, у ній існують певні понятійні константи, «структурно-семантичне ядро» кожного тексту [10], або ж, за термінологією І. Зварича, «інваріанти» [11]. До таких належать і образи першостихій – архетипи, які «семантизуються щодо певного концепту» [10, с. 80].

У збірці А. Мокеля архетипні образи першостихій становлять метаобразний комплекс, де особливої уваги заслуговує образ ВОДИ. Таким чином, завданням цієї статті є дослідження семантики архетипового образу ВОДИ в збірці “Clartés” А. Мокеля. Саме цю стихію люди відкрили для себе і піддали осмисленню однією із перших. Ще давньогрецькі натурфілософи вважали, що в основі речей лежить певний першоелемент. Зокрема, ідеї представника мілетської школи Фалеса про воду-субстрат усього суцього та про «дух», який міститься у воді. Фалес розглядав душу як рушійний початок буття, чим підкреслював її властивість до руху, що так само властиво і воді (замерзання/танення), а в епоху Відродження вважали, що у кожній стихії були свої «духи» (Парацельс): духи води – унди, духи вогню – саламандри, повітря – сільфи, землі – гноми. Він вважав, що після смерті тіло роз-

кладається на чотири першоелемента, а п'ятий елемент – Дух – деякий час живе далі. Таким чином, до розуміння першостихій можна додати дихотомію Життя і Смерті.

Вода з її властивостями прозорості і безперервного руху ніби переливається від початку збірки до кінця. Сама вже ідея градації, про яку говорить А. Мокель у примітці до збірки [12, с. 17], втілює цю концепцію руху і «перетікання» з однієї точки в іншу (із зими у весну), виводить за собою цілу низку концептуальних образів, які утворюють опозиції. Кожен образний комплекс представлений певною кількістю номінативних одиниць, які контекстуально набувають певних властивостей і актуалізують певний архетип. Так, архетип ВОДИ представлений такими номінативними одиницями: *eau, vague, ruisseau, chute, laglacedelamer, rosée, ondesansride, étang, fleuve, rives, remous, neige, môlesduciel, pluie, ladérive, geléparpillé, limon, l'étherglacial, verse*, а також в образах *русалок (ondines)* – *духів води*. Оскільки ВОДА постає архетипом, вона відзначається амбівалентністю: може як губити, так і бути життєдайною субстанцією. Таким чином, у збірці А. Мокеля реконструюємо дві концептуальні схеми ВОДА Є СМЕРТЬ та ВОДА Є ЖИТТЯ.

На початку збірки в образному просторі ЗИМА домінує архетип ВОДИ, що постає переважно в образі КРИГИ, або навіть асоціюється зі склом в аспекті категорії РУХУ і концепту ПРОЗОРІСТІ. СКЛЮ символізує абсолютну і невідворотну відсутність руху, наче вічна смерть, кінцева точка застигання. Проте, виходячи зі своєї світоглядної концепції ЖИТТЯ = РАДІСТЬ, А. Мокель уводить концепт ПРОЗОРІСТІ. Наприклад, у поезії «Vitre» вона надає властивості склу пропускати світло і звільняти застиглу воду, що дозволить їй рухатись і жити.

Під час ідейного розвитку поезії збірки спостерігаємо поступове пробудження природи. В образному просторі ВЕСНА домінує архетип ВОГОНЬ, утілений в образах СВІТЛА: розтопивши лід, сонце дало життя ВОДІ, яка, відповідно, оживляє застиглий ліс. Усе оживає тоді, коли образ ВОДИ отримує ознаку РУХУ. Також у збірці чітко прочитується ідея ЦИКЛІЧНОСТІ – ідея природного ритму від ЗИМИ – СМЕРТІ до ВЕСНИ – ВОСКРЕСІННЯ.

Природа у збірці оживає настільки, що в останній поезії («Mai juvenil») з'являються навіть люди як «найживіша» частина природи – ЖИТТЯ досягає свого апогею. Людина з гуркотом рубить ліс, але автор закликає не оплакувати цю втрату, адже, усвідомлюючи ЦИКЛІЧНІСТЬ і безперестанне відновлення цього світу, наголошує на тому, що, вирубуючи старі дерева, людина прокладає дорогу «новим долям». Таким чином, А. Мокель втілює два додаткових концепти – МИНУЛЕ і МАЙБУТНЄ.

Отже, ВОДА, архетип із негативною конотацією, в інтерпретації А. Мокеля, отримує ознаку РУХУ, деформується у позитивну і життєдайну субстанцію, тим самим втілює концептуальну схему ВОДА Є ЖИТТЯ. Схожою субстанцією постає ВІТЕР, адже він приносить РАДІСТЬ і МАЙБУТНЄ (поезія «Avertissement»). Обидві схеми розгортання архетипу ВОДИ у цій збірці можна зобразити так:

	ВОДА	
ВОДА Є СМЕРТЬ	→	ВОДА Є ЖИТТЯ
ЗИМА		ВЕСНА
ВОДА	РУХ	ВОГОНЬ
КРИГА		СВІТЛО
СМЕРТЬ	→	ЖИТТЯ
ВОДА – РУХ → КРИГА → СМЕРТЬ		ВОДА + РУХ → ЖИТТЯ

Таким чином, архетиповий образ води можна вважати ключовим у міфопоетичній концептосфері А. Мокеля з особливим акцентом на її міфопоетичних характеристиках. Перспективним вважаємо глибше дослідження функціонування авторської концептосфери у текстах А. Мокеля в його інших поетичних і прозових творах із подальшим компаративним аналізом із картинами світу інших представників бельгійського символізму.

Література:

- Кагановська О.М. Текстові концепти художньої прози (на матеріалі французької романістики середини ХХ сторіччя) : [монографія] / О.М. Кагановська. – К. : ВЦ КНЛУ, 2002. – 292 с.
- Аскольдов С.А. Концепт и слово / С.А. Аскольдов // Русская словесность. От теории словесности к структуре текста. Антология ; ред. В.П. Нерознака. – М. : Academia, 1997. – С. 267–279.
- Ніконова В.Г. Трагедійна картина світу в поезії Шекспіра : [монографія] / В.Г. Ніконова. – Дніпропетровськ : ДУЕП, 2007. – 364 с.
- Ніконова В.Г. Художній концепт: поетико-когнітивний підхід // В.Г. Ніконова // Вісник Київського національного лінгвістичного університету. Серія «Філологія». – 2006. – № 2. – Т. 9. – С. 51–59.
- Чистяк Д.О. Проблема структури художнього концепту у вітчизняній філології: здобутки, лакуни та перспективи / Д.О. Чистяк // Науковий вісник Чернівецького університету. Романо-слов'янський дискурс. – 2016. – Вип. 769. – С. 99–102.
- Пищальникова В.А. Проблемы лингвоэстетического анализа художественного текста / В.А. Пищальникова. – Барнаул : Алтайский гос. ун-т, 1984. – 59 с.
- Белехова Л.І. Словесний поетичний образ в історико-типологічній перспективі: лінгвокогнітивний аспект (на матеріалі американської поезії) : [монографія] / Л.І. Белехова. – Херсон : Айлант, 2002. – 368 с.

8. Слухай (Молотаева) Н.В. Художественный образ в зеркале мифа этноса: М. Лермонтов, Т. Шевченко (лингвосомиотический аспект) : дис. ... докт. филол. наук : спец. 10.02.01, 10.02.02 / Н.В. Слухай (Молотаева). – К., 1995. – 466 с.
9. Лакофф Дж. Метафоры, которыми мы живем / Дж. Лакофф, М. Джонсон ; пер. с англ. А.Н. Баранова и А.В. Морозова. – М. : УРСС, 2004. – 256 с.
10. Чистяк Д.О. Міфопоетична картина світу в бельгійському символізмі : [монографія] / Д.О. Чистяк. – К. : Радуга, 2016. – 272 с.
11. Зварич І.М. Міфологічна парадигма художнього мислення : дис. ... докт. філол. наук : спец. 10.01.06 / І.М. Зварич. – Чернівці, 2002. – 368 с.
12. Mockel A. Clartés / Albert Mockel. – Paris : Mercure de France, 1901. – 135 p.
13. Mockel A. Esthétique du symbolisme / Albert Mockel. – Bruxelles : Palais des Académies, 1962. – 256 p.
14. Gorceix P. Albert Mockel: Propos de littérature, Stéphane Mallarmé, un héros et autres textes / Paul Gorceix. – Paris : Honoré Champion, 2009. – 286 p.

Анотація

Д. ЧИСТЯК, А. КУРГАНСЬКА. ХУДОЖНЯ КОНЦЕПТУАЛІЗАЦІЯ АРХЕТИПУ ВОДИ У ЛІРИЦІ А. МОКЕЛЯ

У статті досліджуються особливості художнього образу як джерела концептуальних смислів у річищі теоретичних положень когнітивної лінгвістики на прикладі лірики бельгійського поета А. Мокеля. Основна увага зосереджена на метаобразах природних стихій, зокрема на першообразі ВОДИ, який утворює дві інваріантні концептуальні схеми.

Ключові слова: концепт, концептосфера, образ, архетип, першостихії, бельгійський символізм.

Аннотация

Д. ЧИСТЯК, А. КУРГАНСКАЯ. ХУДОЖЕСТВЕННАЯ КОНЦЕПТУАЛИЗАЦИЯ АРХЕТИПА ВОДЫ В ЛИРИКЕ А. МОКЕЛЯ

В статье исследуются особенности художественного образа как источника концептуальных смыслов в русле теоретических положений когнитивной лингвистики на примере лирики бельгийского поэта А. Мокеля. Основное внимание сосредоточено на метаобразах первостихий, в частности на первообразе ВОДЫ, образующем две инвариантные концептуальные схемы.

Ключевые слова: концепт, концептосфера, образ, архетип, первостихии, бельгийский символизм.

Summary

D. CHISTIYAK, A. KURHANSKA. LITERARY CONCEPTUALIZATION OF THE ARCHETYPE OF WATER IN A. MOCKEL'S LYRICS

The article focuses on the poetic image as a source of conceptual meaning in terms of cognitive linguistics in A. Mockel's lyrics. It suggests the analysis of metaimages of classical elements, particularly based on the archetype of WATER which constructs two invariant conceptual schemes.

Key words: concept, conceptual sphere, image, archetype, metaimage, Belgian symbolism.